

GEART DE VRIES

*Het wonder
van 2018*

Terugblik op Leeuwarden-Fryslân
Culturele Hoofdstad van Europa

NOORDBOEK

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van:

Gemeente Leeuwarden

Stichting Leeuwarden - Fryslân 2018-2028 | Arcadia

© 2023 Geart de Vries | uitgeverij Noordboek

Vormgeving omslag & binnenwerk: Barbara Jonkers

Druk: Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 6471 075 5

NUR 658 | 693

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van

20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUD

1	Ter inleiding	9
2	De geboorte van een idee	25
3	Leeuwarden aan zet	51
4	Hoe het schip wordt losgetrokken	81
5	Het binnenhalen van de titel	111
6	Wisseling(en) van de wacht Met vallen en opstaan opzetten van organisatie en programma	147
7	Een hobbelig parcours	177
8	Het feestjaar 2018	213
9	Ter afsluiting	249
	VERANTWOORDING	281
	WOORD VAN DANK	285
	LIJST GEÏNTERVIEWDEN EN INFORMANTEN	287
	TIJDLIJN LF2018	289
	VERTALINGEN FRIESE TEKSTEN	295
	GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR	329

ik kin net oer gedonder
mar ik kin der noch minder sonder
— TRINUS RIEMERSMA, Fers 73

Zelfs als herinneringen elkaar
tegenspreken of onverenigbaar zijn,
kunnen ze nog elk voor zich toch waar zijn. (...)
Je verleden is niet simpelweg de optelsom
van je herinneringen. Herinneringen geven je ook niet
een verleden, ze geven een *versie* van je verleden.

— DOUWE DRAAISMA, *De ivoren cel*

1

TER INLEIDING

Het binnenhalen van de titel, Gouverneursplein 6 september 2013. Met van links naar rechts commissaris van de Koning John Jorritsma, wethouder van cultuur van Leeuwarden Isabelle Diks, Statenlid Ingrid Wagenaar, marketingmanager Klaas Dijkstra, gedeputeerde Jannewietske de Vries en vormgever Barbara Jonkers. (foto *Leeuwarder Courant* / Siep van Lingem)

— *Waar ik achter ben gekomen, is dat in al die rapportages vooral het echt interessante deel van de beleving ontbreekt. (...) Het lijkt net alsof alles altijd alleen maar een groot succes is, want mislukkingen worden weggelaten. Maar het verhaal dat je in officiële documenten voorgeschoteld krijgt, is vaak niet de échte beleving.*
— ROBERT PALMER

Hij was van tientallen steden adviseur en is auteur van dikke, gezaghebbende evaluaties die hij op verzoek van de Europese Commissie maakte over het project Culturele Hoofdstad van Europa, de zogeheten Palmer-rapporten. Als er iemand recht van spreken heeft over wat het betekent om European Capital of Culture (ECOC) te willen zijn, is het Robert Palmer. Hij heeft meer ervaring met het fenomeen dan wie dan ook. De Schot was ooit zelf directeur van twee Europese Culturele Hoofdsteden, Glasgow in 1990 en Brussel in het jaar 2000, en ook een aantal keren voorzitter van de internationale jury die bepaalt wie de titel mag dragen.¹

Niet een man die zich makkelijk meer laat verrassen. Toch was voor hem het binnenhalen van de titel door Leeuwarden in september 2013 ‘a complete shock’. Want Leeuwarden was in zijn ogen, en trouwens in die van vele anderen (inclusief de internationale jury), niet direct een voor de hand liggende keuze. ‘Entirely new in the systems of ECOC’s,’ zegt Palmer. Andere kandidaatsteden hadden vaak grotere ideeën, een sterker cultureel verhaal, een betere culturele infrastructuur en stelden meer geld beschikbaar. Leeuwarden was relatief onbekend, had bijvoorbeeld geen groot operahuis of een andere culturele voorziening met internationale allure. Maar men had wel wat anders in huis: het concept van *mienskip*, later *iepen mienskip*, waarmee

de Friese plannen waren doordrenkt. Dit concept was in het hele traject bij het binnenhalen van de titel van groot belang, zeker ook bij de presentatie van de beide bidbooks.

Palmer loopt al zolang mee dat hij zelfs Melina Mercouri nog heeft meegemaakt. Deze Griekse actrice en zangeres lanceerde als minister van Cultuur in de jaren tachtig van de vorige eeuw het oorspronkelijke idee van een jaarlijkse Europese Culturele Hoofdstad. Ze vond het belangrijk dat in Europa het culturele geluid duidelijker werd gehoord, ‘as loud as that of the technocrats’. Cultuur, kunst en creativiteit waren net zo belangrijk als technologie, handel en economie. Athene mocht zich in 1985 de allereerste Culturele Hoofdstad van Europa noemen. Een kleine zeventig steden volgden sindsdien. Samen met Valletta (Malta) was Leeuwarden in 2018 de titeldrager.

Van culturele rijkdom naar blijvende veranderingen

ECoC groeide uit tot een van de meest langstlopende en meest succesvolle initiatieven van de Europese Unie. Maar ook een project waar altijd veel discussie over is. Hoewel het misschien nog steeds niet bij elke Europeaan bekend is – weinig mensen zullen kunnen zeggen welke twee steden op dit moment Culturele Hoofdstad van Europa zijn – staan steden elk jaar weer in de rij om deel te nemen aan de competitie. Eind 2022 hadden zich in België bijvoorbeeld al acht steden gemeld om mee te doen aan de competitie voor ECoC in 2030.²

Sinds het begin van deze eeuw zijn er jaarlijks twee Culturele Hoofdsteden, afwisselend geleverd door een (kandidaat-) lidstaat van de EU.³ Wie het wil worden, moet zich instellen op een lange voorbereidingsfase. Via een competitie, een open race waarbij iedere kandidaatstad een bidbook met alle ambities en plannen aflevert, wordt een stad voorgedragen door een internationale jury, vier jaar voor het losbarsten van het feestjaar zelf. De officiële toekenning gebeurt door de Europese Raad.

Oorspronkelijk werd het programma Europese Culturele Hoofdstad ingezet om de bestaande culturele rijkdom van een stad te promoten en om in de nieuwe, zich steeds meer

uitbreidende Europese Unie de rijkdom en diversiteit van een gemeenschappelijke Europese cultuur te laten zien. ‘Unity in diversity’ was hierbij het motto. De eerste jaren waren het vooral hoofdsteden en grote cultuursteden als Athene, Florence, Berlijn en Parijs die het predicaat ‘Europese stad van Cultuur’ droegen. Voor Nederland waren Amsterdam (in 1987) en Rotterdam (in 2001) titeldrager. Allemaal steden die toch al veel (internationale) bezoekers trokken en door ECoC het toerisme alleen maar zagen toenemen.

Gaandeweg, vanaf de eeuwwisseling, kwamen minder bekende en middelgrote, soms perifere steden met omliggende regio’s naar voren waarbij kunst en cultuur steeds meer als instrument werden ingezet en minder als waarde op zichzelf. ‘De titel kan een vliegwiel zijn voor een regio met uitdagingen, en een bevestiging van onze inhaalbeweging,’ zoals een woordvoerder van een van de Belgische kandidaatsteden, Kortrijk, het omschrijft. Ook de andere Belgische kandidaatsteden zetten vooral in op de winst op lange termijn. Die nalatenschap voor de toekomst, de zogeheten *legacy*, werd in de loop der jaren steeds belangrijker, misschien wel belangrijker dan het jaar zelf.

Niet alleen wat er cultureel wordt nagelaten, maar vooral ook de verwachte sociaaleconomische resultaten tellen mee.⁴ Ook het traject ernaartoe, de competitiefase, is van een steeds groter belang geworden. De bidbookfase op zichzelf is al een evenement. Niet alleen in België, maar overal trekken steden miljoenen uit om mee te doen aan de race om uitverkoren te worden. Door hieraan deel te nemen, denkt men bij voorbaat al te profiteren van alle (media-)aandacht.

Culturele Hoofdstad van Europa werd meer en meer ingezet als katalysator, als een middel om blijvende veranderingen teweeg te brengen: naast de culturele ‘boost’ kwam vooral de ‘general upswing’, de regeneratie van een stad en bijvoorbeeld imagoverbetering en versterking van de infrastructuur voorop te staan.⁵ Succesvolle voorbeelden waar zich de afgelopen jaren zo’n transformatie, vooral als gevolg van de titel Culturele Hoofdstad, heeft voltrokken zijn Lille (ECoC in 2004), Liverpool (2008) en Essen (en het Ruhrgebied) (2010).⁶

Ook in Fryslân en Leeuwarden is de term *transysje* veelvuldig gebezigd. Niemand kon dat woord zo mooi uitspreken als

gedeputeerde Jannewietske de Vries, de drijvende kracht achter het binnenhalen van de titel ECoC. Ook hier moest die titel vooral dienen als katalysator voor het breed structureel versterken van Fryslân en de stad Leeuwarden. Het bewerkstelligen van langetermijneffecten op sociaal, economisch en ecologisch gebied was minstens zo belangrijk als een cultureel feest. ‘We gaan hier niet een cultuurfeestje bouwen,’ zei burgemeester Ferd Crone toen de Leeuwarder gemeenteraad na lang wikken en wegen en op de valreep, eind oktober 2012, in de wedstrijd stapte om de titel binnen te halen.⁷

In een publicatie uit 2015 naar aanleiding van dertig jaar ECoC’s blijkt hoe Culturele Hoofdsteden in de loop der jaren meer en meer ‘laboratoria’ zijn geworden ‘of strategic investment in culture, benefiting our economies and our societies as a whole’.⁸ Hoewel het toch vooral een cultureel project blijft, met hoge en brede (*local*) cultuur (cultuur voor brede bevolkingsgroepen), is ook de internationale jury steeds meer naar die bredere insteek gaan kijken. Men let vooral op de antwoorden die het bidboek geeft op de grote uitdagingen van deze tijd: thema’s als bijvoorbeeld klimaat, inclusie en diversiteit.⁹ Ook hoe daarbij de Europese dimensie wordt ingevuld is belangrijk. Via allerlei samenwerkingsverbanden moeten contacten worden gelegd met andere Europese steden die vervolgens leiden tot coproducties en andere uitwisselingen. De Europese dimensie kan worden versterkt met Europese thema’s. Verder is het op gang brengen van toerisme van belang: de uitdrukkelijke bedoeling is dat een Europese Culturele Hoofdstad vooral ook bezoekers trekt uit andere delen van het Europese continent.

Europese expertise

Vanwege zijn brede ervaring en al zijn contacten was het een gouden greep om in 2012 Robert Palmer te betrekken bij het project LF2018. Hij wist als geen ander hoe het spel moest worden gespeeld en gaf Leeuwarden adviezen vanaf de bidboofase tot aan het einde van het jaar 2018. Robert Palmer was dan ook een van de eerste personen die ik wilde spreken toen ik met het interviewproject over LF2018 begon. Als ik hem in augustus 2021

interview via TEAMS – Palmer achter zijn scherm in Edinburgh en ik in Leeuwarden – blijkt al snel dat hij in die zes jaar Fryslân, Leeuwarden en de hoofdpersonen in het LF2018-verhaal goed heeft leren kennen. Hij is hier vaak geweest. Vanwege zijn expertise zetten het Leeuwarder gemeentebestuur en de provincie hem bij LF2018 in als coach, ‘to improve the dinner’, zoals hij, terugkijkend op het hele traject, dat werk zelf noemt. Al bleef hij als *outsider* altijd op de achtergrond.

Op verzoek gaf hij tussen 2012 en 2018 als een ‘stranger’ – ‘external and independent’ – zijn visie op de ontwikkelingen in Fryslân en Leeuwarden. Hij deed dat vaak samen met die andere Europese consultant, Mattijs Maussen, die al eerder (in 2011) bij LF2018 betrokken was geraakt. En die net als Palmer al jaren deel uitmaakt van de *ECoC-family*, de informele club van betrokken deskundigen die steeds weer opduiken wanneer een stad zich kandidaat wil stellen als Culturele Hoofdstad van Europa. Ook Maussen adviseerde een groot aantal kandidaatsteden, bijvoorbeeld recentelijk nog de Duitse stad Chemnitz die in 2025 ECoC is.

Palmer en Maussen drongen in die bidbookfase vooral aan op het versterken van de inhoud van dat idee van (iepen) mien-skip, zodat het kon schitteren als iets authentieks. Het was weliswaar een Fries verhaal, maar zij wisten het om te smeden tot een Europees thema. Leeuwarden-Fryslân had met die mienskipsgedachte een grondgedachte die concurrerend was voor steden met misschien een gevarieerdere en rijkere culturele dimensie dan Leeuwarden. Het resultaat is bekend. De hoofdprijs werd binnengehaald op 6 september 2013 en zorgde vervolgens voor een enorme ontlading: in Amsterdam bij de mensen die de presentatie voor de jury hadden gedaan en op het overvolle Leeuwarder Gouverneursplein en Hofplein waar men de verlossende woorden van juryvoorzitter Manfred Gaulhofer kon volgen op grote schermen: ‘And the winner is: the city of Leeuwarden.’

Een ingewikkeld krachtenveld

Palmer spreekt achteraf van een mooi succes, maar hij plaatst bij het hele proces ook de nodige kanttekeningen. In al die verschillende fases ziet hij nogal wat gemiste kansen voorbijkomen. Het binnenhalen van de titel en (later) de realisatie van het project ging bepaald niet zonder slag of stoot. Hoewel iedere stad die Culturele Hoofdstad van Europa wordt denkt dat hij dat op zijn eigen, unieke manier kan uitvoeren – en ook Leeuwarden-Fryslân dacht in nogal wat opzichten origineel te zijn – kwam men onderweg veel van dezelfde valkuilen en problemen tegen als die waarmee andere steden eerder te maken hadden. Ze kwamen Palmer en zijn collega Maussen bekend voor.

Wie Culturele Hoofdstad van Europa wil worden, opereert in een ingewikkeld krachtenveld en moet daar in alle fases rekening mee houden. Opvallend is volgens Palmer, ook in Fryslân, dat er maar een beperkte *drive* is om te leren van eerdere en elders opgedane ervaringen. Hij staat stil bij een aantal kwesties.

Bijvoorbeeld die van *governance*, de kwestie wie waar precies over gaat bij dit lastige traject. In Fryslân werd al vrij snel een aparte stichting in het leven geroepen (een eis van Europa trouwens) die opereerde naast het provinciaal bestuur en het gemeentebestuur van Leeuwarden. Maar beide overheden wilden ook – als belangrijkste geldschieters – hun invloed behouden en moesten het daarbij ook onderling nog een keer eens zien te worden. Daarbij duurde het in Fryslân nogal lang voor de kwestie was opgelost wie de vaandeldrager zou zijn: de provincie of de hoofdstad. Pas in 2011, vier jaar na de lancering van het idee, nam Leeuwarden het stokje over van de provincie en maakte de stad kenbaar de aanvrager van de titel te willen zijn. Verder speelde in het hele verhaal van LF2018 het informele circuit een niet onbelangrijke rol.

Dan is er de kwestie van de interne organisatie: LF2018 versleet in de tien jaar voorafgaande aan 2018 in totaal acht bazen, *general managers* (later aangeduid als algemeen directeur of CEO). En ook elders in de organisatie, bijvoorbeeld bij marketing, waren er nogal wat wisselingen van de wacht. Mensen die zich in een bepaalde fase verdienstelijk hadden gemaakt, konden op een gegeven moment ook zomaar weer op een zijspoor belanden. Het was

een lastig te sturen proces en daarom is het ook niet verwonderlijk dat er onderweg slachtoffers vielen. ‘Mienskip in the management and the team was often hard to find,’ zegt Palmer hierover.

Belangrijk in het hele verhaal hier en elders is de financiële dekking. Bij zo’n groot project is eigenlijk altijd te weinig geld en beloftes uit het bidboek kunnen dan ook niet allemaal worden gerealiseerd. Dat geeft natuurlijk het nodige gesteggel. Europa draagt in beginsel niet meer bij dan € 1,5 miljoen (de Melina Mercouri-prijs). Het meeste geld moet uit andere bronnen komen, voornamelijk van provinciale en gemeentelijke overheden, uit bijdragen van fondsen en sponsors en, zoals bij LF2018, van de landelijke overheid (€ 7,5 miljoen). Bij het realiseren van een cultureel programma zijn er ook verder nog hindernissen, zeker ook tegen de achtergrond van de tijdsspanne: tussen het binnenhalen van de titel in 2013 en het jaar 2018 zat een periode van vijf jaar. Tussentijds werden, ook door de wisselingen in het management, geregeld weer nieuwe ideeën ingebracht waaraan ook weer een begroting vastzat.

In alle Culturele Hoofdsteden speelt ook altijd de verhouding met de bestaande culturele instellingen een rol. Voor Culturele Hoofdstad moest heel wat geld worden vrijgemaakt en in diezelfde tijd, zeker in het begin, waren er flinke bezuinigingen bij bestaande culturele instellingen, provinciaal en gemeentelijk.

En dan was er ook nog het krachtenveld dat speelde tussen de centrale Stichting LF2018 en de stichtingen die werden opgericht om de afzonderlijke, soms hele grote, projecten te realiseren. Die relatie verliep bepaald niet altijd soepel. Marketing en communicatie en de timing daarvan is daarbij bijvoorbeeld een van de lastige problemen: hoe en wanneer zet je zo’n complex en eenmalig festijn in de markt? En wie doet wat? Is dat altijd wel zo duidelijk?

Ten slotte is er natuurlijk die kwestie van de legacy, een begrip dat ook in Leeuwarden-Fryslân, ver voor en nog ver na 2018, vaak opdook. Zoals Robert Palmer zegt: het binnenhalen van Culturele Hoofdstad is vooral van belang vanwege het blijvende effect. In zijn ogen is de periode na het Culturele Hoofdstad-jaar misschien wel belangrijker dan het jaar 2018 zelf. Wat Culturele Hoofdstad oplevert voor de langere termijn, wat er echt van overblijft, dat is waar het over moet gaan. Op 31

december 2018 ging het boek van LF2018 dicht. En voor Arcadia, de opvolger van LF2018, moest daarna alles weer opnieuw worden opgetuigd.

Knipepunten

Palmer kan aanstekelijk vertellen over zijn ervaringen met al die Culturele Hoofdsteden en weet als geen ander de *knipepunten*, de knelpunten, te benoemen. Diverse andere betrokkenen bij LF2018 hielden me voor dat de Europese consultant met al die gegeven adviezen ook zijn eigen agenda had en daaraan goed verdiende. Dat mag voor een deel zo zijn, maar Palmer weet als ervaringsdeskundige als geen ander de sterke en de zwakke punten die aan het hele traject van Culturele Hoofdstad van Europa kleven helder te benoemen: de pretenties in het hele voortraject en wat daarvan uiteindelijk wordt waargemaakt. Ook Leeuwarden-Fryslân liep daar in de praktijk tegenaan.

Palmer stelt bijvoorbeeld de vraag, net als vele andere geïnterviewden (overigens voornamelijk van buiten de provincie), hoeveel opener die Friese mienskip uiteindelijk door ECoC is geworden. Als outsider ging hij in zijn Friese jaren met veel mensen in gesprek en deed heel wat voorstellen om zaken te verbeteren, organisatorisch en programmatisch. Afgezien van het feit of zijn visie wel altijd de juiste was (dat wil hij zelf ook niet beweren, volgens hem legde hij mensen suggesties voor), viel hem geregeld op dat als hij met zijn kritische notities kwam betrokkenen nogal gauw zeiden: ‘But you’re not a Frisian, you’re not this, you’re not that.’

Palmer voegt er dan aan toe: ‘It is a kind of arrogance and stubbornness to change; they often said: that is not how things are done here. And often it was difficult to make clear that this is not a Frisian project, but an international, a European project. You are a *European* Capital of Culture and you are not a *Frisian* Capital of Culture, I said.’ In de ogen van Palmer was het lastig om er een ‘echte’ Europese Culturele Hoofdstad van te maken. Overigens staat Leeuwarden-Fryslân hierin volgens hem niet alleen: zijn opmerking over het gebrek aan Europese dimensie geldt volgens hem voor meer dan 80 procent van de kleine zeventig Culturele Hoofdsteden die er tot nu toe zijn geweest.

Het leveren van een Culturele Hoofdstad, de uitverkiezing, maar ook de realisatie, brengt altijd veel debat en strijd met zich mee. De recente competitie naar aanleiding van Europese Culturele Hoofdstad 2025 in Duitsland zorgde bijvoorbeeld voor nogal wat media-aandacht in ons buurland, met name over hoe die titel uiteindelijk was vergeven. Chemnitz was uiteindelijk de uitverkorene, maar in diverse Duitse media werden vooral het gebrek aan transparantie en de hele gang van zaken in de bidbookfase nogal gehemeld. Ook kwam daarbij de rol van de adviseurs aan de orde. Er zou hier en elders af en toe sprake zijn van een *Berater-Sumpf*, een kleine kring van steeds dezelfde rondreizende adviseurs die lucratieve opdrachten weten binnen te halen en op nogal ondoorzichtige wijze meehelpen. Maar waar men ook weer niet zonder kan vanwege de complexiteit van het hele proces. Een andere conclusie was dat Culturele Hoofdstad voor de langere termijn zeker winst kan opleveren, zoals Essen en het Ruhrgebied in 2010 hadden laten zien, bijvoorbeeld op toeristisch gebied en op het gebied van het versterken van het imago.¹⁰

Interviews met betrokkenen

Niet iedereen was altijd zo blij met Palmers kritische kanttekeningen en suggesties, maar ze waren ook al te lezen geweest in zijn uitgebreide rapportages over eerdere ECoC's. Over geen enkel fenomeen lijken zoveel rapporten geschreven te zijn als over de Culturele Hoofdstad van Europa. In al die evaluaties staan vele data en je kunt er volgens Palmer ook wel wat van opsteken. Maar men moet wel bedenken: 'Anything was always successful, everything always went up, everything always improved. But afterwards the situation seems to be quite another one.'

Palmer was een van de mensen die mij zei dat je het verhaal van Culturele Hoofdsteden daarom zeker niet alleen maar in dikke officiële rapporten moet zoeken – 'het kost je jaren om die allemaal te lezen' – maar vooral, en dat geldt ook voor LF2018, in de verhalen van al die mensen die er in een bepaalde fase vanaf het begin tot het einde bij betrokken zijn geweest. Dat is de manier om de documentatie completer te krijgen. Er is heel wat

besproken en tussen de regels door heeft er zich heel wat afgespeeld. Het is van belang om ook vast te leggen wat niet terug te vinden is in schriftelijke bronnen.

Historisch Centrum Leeuwarden (HCL) is een paar jaar geleden aangewezen als centrale bewaarplaats voor alle LF2018-archivalia. Niet alleen het materiaal van bijvoorbeeld de Stichting LF2018 wordt hier bewaard, maar ook belangrijke informatie over al die projecten die in het jaar van Culturele Hoofdstad zijn gerealiseerd. Naar alle organisaties die betrokken waren bij LF2018 is direct al in het jubeljaar een oproep uitgegaan om zoveel mogelijk materiaal aan te leveren om tot een zo volledig mogelijk archief van LF2018 te komen. Dat archief bestaat voor een deel uit papierwerk, is deels digitaal, en bevat bijvoorbeeld ook opgeslagen websites.

Als aanvulling op en naast al dat schriftelijke en digitale materiaal leveren interviews met betrokkenen onontbeerlijke en wezenlijke informatie op over het hele project. Over de gang van zaken rond het ontstaan van het idee om Culturele Hoofdstad van Europa te willen worden, de fase van de bidbooks en het binnenhalen van de titel en de uiteindelijke realisatie. Het leek het HCL en de gemeente Leeuwarden daarom van groot belang zoveel mogelijk betrokkenen bij LF2018 te ondervragen.

Uiteindelijk heb ik meer dan 120 mensen geïnterviewd.¹¹ Mensen die in diverse stadia en ieder op hun eigen wijze betrokken zijn geweest bij het hele proces van Culturele Hoofdstad: bestuurlijk, ambtelijk en organisatorisch, bij de stichting LF2018 – eerst nog KH2018 of LWD2018 – en betrokkenen bij de afzonderlijke projecten. Maar ik heb ook gesproken met (relatieve) buitenstaanders: bijvoorbeeld journalisten en (kritische) volgers van het project.

Door het houden van al die (diepte-)interviews, zo open mogelijk, met zoveel mogelijk betrokkenen, verzamel je herinneringen waarmee veel aanvullende informatie boven water komt. Natuurlijk heeft ieder van de geïnterviewden zijn of haar eigen verhaal over het gebeurde. Iedereen maakte zijn of haar Culturele Hoofdstad mee. ‘Het is mijn “subjectieve visie op het verleden”,’ mailde oud-commissaris van de Koning John Jorritsma mij direct terug toen ik hem de schriftelijke neerslag van ons gesprek toestuurde. Het is altijd een subjectief verhaal dat het archief ingaat. Dat kan ook niet anders.

Men moet altijd behoedzaam zijn, kritisch ook, met herinneringen als bron (en dat geldt overigens net zo goed voor andere historische bronnen). Maar al die, soms ook botsende, individuele herinneringen vullen elkaar mooi aan en met het ophalen van al die gedachten en gevoelens krijgt men op zijn minst een aanvullend en hopelijk completer beeld over een van de meest bijzondere culturele episodes van Leeuwarden en van Fryslân. Of het verhaal ‘objectief realistisch’ is, valt nog maar te bezien. Maar gaat het bij geschiedschrijving niet altijd om *interpretaties* van het verleden?¹²

Onderzoeksvragen

Ik heb mij zo goed mogelijk proberen te verdiepen en te verplaatsen in het denken en in de drijfveren van de vele betrokkenen bij LF2018 gedurende alle fases van dit bijzondere traject. Het grootste culturele project uit de geschiedenis van deze regio, qua omvang, qua complexiteit, qua kosten en qua tijdsduur (vanaf het roepen van het idee, in het najaar van 2006, tot 2018 is men twaalf jaar onderweg geweest). Ook verder zijn alle records gebroken. Nooit eerder waren zoveel mensen tegelijkertijd in Leeuwarden, ook niet tijdens een Elfstedentocht, als dat augustusweekeinde van de *Reuzen*. Nooit eerder waren er zulke hoge bezoekerscijfers, bijvoorbeeld in het Fries Museum of bij sommige (*De Stormruiter!*) theatervoorstellingen. Nooit zal er hier zoveel zijn voorgepraat (en nagepraat) over een evenement. Het duurde lang om een ‘rally around the flag’ te krijgen: het creëren van draagvlak had veel voeten in de aarde. En meerdere keren, in de verschillende fases, was het kantje boord of het project überhaupt doorgang zou vinden.

Tien jaar nadat het Gouverneursplein en het Hofplein vol stonden en men wachtte op het verlossende woord van de jury is het tijd om te proberen op een rijtje te krijgen wat er eigenlijk over Fryslân en Leeuwarden heen kwam met dat fenomeen Culturele Hoofdstad van Europa. Wie waren de mensen die hier zoveel van hun tijd in hebben gestoken? Wat stond hen precies voor ogen bij dit initiatief, wat heeft hen bewogen? In de beginfase, maar ook later. Wist men eigenlijk wat een ECoC precies inhield,

wat de Europese impact behelsde? En welke acties daarbij nodig waren? Hoe verliep de besluitvorming in de verschillende fases? Hoe lagen de verantwoordelijkheden: wie werd geacht wát te doen? En was dat trouwens wel altijd zo duidelijk? Hoe zat het met het formele bestuurlijke circuit en de informele besluitvorming? Hoe waren de verhoudingen tussen de Stichting LF2018 en de afzonderlijke culturele projecten? Hoe ging men om met de hindernissen en hobbels die men onderweg, in al die verschillende fases, moest nemen? Hoe kijkt men terug op de uiteindelijke resultaten?

Met dit boek heb ik geprobeerd de verschillende stemmen en perspectieven in het verhaal enigszins te kanaliseren en iedereen zoveel mogelijk recht te doen. Allereerst ben ik begonnen met het maken van een tijdlijn: wanneer vond wat plaats? Dat was nog niet eens zo gemakkelijk, maar wel noodzakelijk. De website ‘dekrantvantoen’ was daarbij onmisbaar. Iedereen die terugkijkt op gebeurtenissen uit zijn leven zal het niet onbekend voorkomen dat je niet altijd zo precies meer weet in welke volgorde bepaalde gebeurtenissen precies plaatshadden.

Van Culturele Hoofdstad herinnert vrijwel iedereen zich het moment van het binnenhalen van de titel op 6 september 2013. En wie zich niet op het Gouverneursplein in Leeuwarden bevond, weet vaak nog waar hij of zij het bericht binnenkreeg. Ook weten velen nog van de visite van de Reuzen aan Leeuwarden in het derde weekeinde van augustus 2018. En misschien ook nog wel dat laatste maar koude weekeinde van januari toen het feest losbarstte. Maar verder is het ook voor direct betrokkenen af en toe best lastig om het volledige tijdschema van het hele proces terug te halen, zo is mij de afgelopen jaren gebleken. Voor het feestjaar kon beginnen, is er heel veel gebeurd.¹³

‘Getekend door de tijd’

Steeds was ik mij er bij dit uitgebreide interviewproject van bewust dat ik zelf ook betrokkene was bij het hele verhaal. In februari 2009 begon ik als directeur bij het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL), als archiefinstelling een onderdeel van de gemeente Leeuwarden, na een journalistieke carrière bij Omrop Fryslân.

Gedurende diverse fases hebben mijn collega's van het HCL en ik Culturele Hoofdstad gevolgd en meegemaakt. Ook wij moesten aanvankelijk even wennen aan het idee. En ook wij waren af en toe kritisch, zeker in die begintijd, toen de plannen werden gelanceerd. Dat was in een periode van een nogal grote bezuinigingsoperatie op het gebied van cultuur door de gemeente Leeuwarden, waarin wij werden meegenomen. Maar in de aanloop naar 2018 hebben we als HCL volop meegedaan aan LF2018, onder meer met het kunstproject DNA-Leeuwarden van Hein de Graaf, als onderdeel van het project *Lân fan Taal* – met de tijdelijke tentoonstellingsruimte in de Ark in de Prinsentuin – en verder met de grote tentoonstelling en het boek *De mooiste stadsgezichten 1600 tot nu*.

In dat opzicht ben ik ook, zoals mijn oud-studiegenoot Frank van Vree het in zijn inspirerende afscheidsrede in 2022 als hoogleraar geschiedenis en directeur van het NIOD in Amsterdam zo mooi omschreef, een historicus die 'onvermijdelijk getekend (is) door de tijd en de samenleving waarin hij of zij leeft'. 'De historicus staat niet *buiten* de samenleving en is dus net zo goed deel van de herinneringscultuur waarbinnen hij of zij zich bewust of onbewust situeert en handelt.'¹⁴

NOTEN

- 1 Zie bijvoorbeeld: Robert Palmer (Palmer/Rae Associates), *European Cities and Capitals of Culture. Study prepared for the European Commission*. Brussel, 2004.
- 2 *De Standaard*, 27 december 2022.
- 3 Naast (kandidaat)lidstaten van de Europese Unie kunnen ook lidstaten van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA/EFTA) meedoen (Stavanger in Noorwegen was bijvoorbeeld ECoC in 2008).
- 4 Zie: *30 years European Capitals of Culture*. Luxemburg, 2015, p. 7.
- 5 Zie: *Summary of the European Commission conference 'Celebrating 25 years of European Capitals of Culture'*. Brussel, 23-24 March 2010 en *30 years European Capitals of Culture*. Luxemburg, 2015.
- 6 Zie: Wolfgang Schneider en Kristina Jacobsen (eds.), *Transforming Cities. Paradigms and Potentials of Urban Development within the 'European Capital of Culture'*. Hildesheim, 2019.
- 7 *Leeuwarder Courant*, 30 oktober 2012.
- 8 Aldus Europees Commissaris voor Educatie, Cultuur, Jeugd en Sport Tibor Navracsics in *30 years European Capitals of Culture*.
- 9 In april 2014 is een nieuw actieprogramma voor de ECoC's voor de jaren 2020 tot 2033 gelanceerd. 'The aims are largely unchanged – to safeguard and promote the diversity of cultures in Europe, to highlight the common features that they share, and to foster the contribution of culture to the long-term development of cities. (...)
- 10 There will be an increased focus on the need for candidate and winning cities to better embed their European Capitals of Culture project into their overall cultural strategy as a way to produce a sustainable cultural, social and economic legacy.' *30 years European Capitals of Culture*, p. 8.
- 10 Uwe Ritzer, 'Das Geschäft hinter dem Titel' in: *Süddeutsche Zeitung*, 3 december 2020. Frederik Hanssen, 'Streit um die Kulturhauptstad. Was passiert hinter den Kulissen?' in: *Tagesspiegel*, 12 januari 2021. Zie ook: Kristina Jacobsen, *European Capital of Culture: Cultural policy conditions within the EU initiative, using the examples of RUHR2010 and Marseille-Provence2013* (proefschrift uitgegeven door Peter Lang, Internationaler Verlag, 2021)
- 11 Zie voor een lijst van alle geïnterviewden p. 287.
- 12 Er is heel veel geschreven over *oral history* en interviews als historisch bron en methode. Zie bijvoorbeeld Selma Leydesdorff, *Oral History. De mensen en hun verhalen*. Amsterdam, 2021. Over herinneringen en historische wetenschap recentelijk: Frank van Vree, *De politiek van de geschiedenis. Een beschouwing over herinneringen, geschiedschrijving en multiperspectiviteit*. Amsterdam, 2022.
- 13 Zie voor Tijdlijn LF2018 p. 289.
- 14 Frank van Vree, *De politiek van de geschiedenis*, p. 26.

A minimalist line art illustration in black outlines on a white background. It depicts a person's face in profile, looking towards the right. The person's hands are visible, with one hand resting on their chin and the other near their neck, suggesting a thoughtful or contemplative pose. The lines are clean and simple, capturing the essential shapes of the face and hands.

2

DE GEBOORTE VAN EEN IDEE